
Trudności w pracy z dziećmi z wyzwaniami poznawczymi w percepcji nauczycieli edukacji przedszkolnej

Streszczenie

W niniejszym rozdziale dokonano analizy problemów i trudności w pracy z dziećmi z wyzwaniami poznawczymi z perspektywy nauczyciela edukacji przedszkolnej. Wskazano obszary, które sprawiają badanym największe trudności zarówno w pracy z dziećmi wymagającymi dodatkowych oddziaływań pedagogicznych, np. kompensacyjnych, jak i z dziećmi zdolnymi, które także potrzebują intencjonalnych, zindywidualizowanych działań nauczyciela i innych bliskich dorosłych.

Słowa kluczowe: dziecko, rozwój poznawczy, nauczyciel, nauczyciel edukacji przedszkolnej, dziecko zdolne, wyzwania poznawcze, edukacja przedszkolna

Difficulties in working with children with cognitive challenges in the perception of pre-school education teachers

Summary

This chapter analyzes problems and difficulties in working with children with cognitive challenges from the perspective of a pre-school education teacher. They indicated the areas that make the most difficulties, both: working with children, requiring additional, for example compensatory, supportive pedagogical interactions, as well as gifted children who also need intentional, individualized activities of the teacher and other related adults.

Keywords: child, cognitive development, teacher, pre-school education teacher, talented child, cognitive challenges, pre-school education

Wprowadzenie

Praktyka identyfikowania w przedszkolnej grupie rówieśniczej dzieci z różnego rodzaju problemami, dysfunkcjami, utrudnieniami rozwojowymi, zagrożonych ryzykiem dysleksji, problemami poznawczymi, emocjonalnymi itp. to zjawisko rozwijające się na przestrzeni kilkudziesięciu lat. Pierwsza przedszkolna grupa integracyjna powstała w Warszawie w 1989 roku, jeszcze zanim Polska przyjęła przepisy regulujące zasady integracji w placówkach edukacyjnych (Łysek 2002). Wieloletnia praktyka w zakresie edukacji integracyjnej, do której doszedł model tzw. edukacji włączającej, który zakłada przyjmowanie dzieci z orzeczeniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych do zwykłych placówek, ulegała wielu przeobrażeniom, doskonaliła się, a wraz z rozwojem nauk społecznych i medycznych zmieniała się percepcja społeczna tego typu placówek.

Dokumenty regulujące system oświaty w Polsce objęły swoim zakresem również dzieci zdolne, wprost odnosząc się do ich potrzeb. 11 kwietnia 1992 roku Minister Edukacji Narodowej w Polsce przyjął *Zarządzenie w sprawie minimum programowego wychowania przedszkolnego oraz zestawu dopuszczonych do użytku programów wychowania przedszkolnego* („Monitor Polski” 1992, nr 12, poz. 86). Załącznik nr 1 do tego zarządzenia stanowiło *Minimum programowe wychowania przedszkolnego dla dzieci 3-6-letnich*. Wśród uregulowań dotyczących zadań stojących przed nauczycielem znalazł się zapis zobowiązujący go do zapewnienia warunków do „rozwoju potencjalnych możliwości dziecka”. W kolejnym punkcie (nr 4) przytaczanego dokumentu pojawił się zapis nakładający na nauczyciela powinność, by otaczał „szczególną troską dzieci niepełnosprawne, wymagające oddziaływania stymulacyjno-kompensacyjnego, [...] zaspokajał potrzeby dzieci wyróżniających się uzdolnieniami i zainteresowaniami”. Od tego czasu, równoległe do transformacji ustrojowej i kształtującej się demokracji, idea wsparcia jednostek, zarówno tych z deficytami, jak i tych uzdolnionych, w polskich przedszkolach rozwijała się liniowo, w kierunku powszechności i akceptacji społecznej. Niemal każda kolejna nowelizacja minimum programowego, które z biegiem lat przekształciło się w podstawę programową wychowania przedszkolnego, uzupełniała zapisy odnoszące się do dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, przy czym owe potrzeby wiązały się nie tylko z niepełnosprawnością bądź pewnymi trudnościami, ale także ze szczególnymi uzdolnieniami, zainteresowaniami itp.

Niniejszy rozdział dotyczyć będzie sytuacji dzieci z problemami poznawczymi oraz dzieci zdolnych, które w dobie wszechobecnej standaryzacji, wyrównywania szans i wciąż dość powierzchownego charakteru indywidualizacji oddziaływań edukacyjnych w placówkach przedszkolnych przejawiają potrzebę wsparcia i szczególnej akceptacji.

W tym celu przeanalizowano wybrane wyniki badań przeprowadzonych metodą sondażu diagnostycznego wśród nauczycieli edukacji przedszkolnej wywodzących się z instytucji publicznych i niepublicznych. Narzędzie – kwestionariusz ankiety – skierowane zostało wyłącznie do aktywnych zawodowo, wykwalifikowanych i doświadczonych nauczycieli edukacji przedszkolnej z całej Polski. Znalazły się w nim zarówno pytania otwarte, jak i zamknięte, odnoszące się przede wszystkim do wyzwań, trudności i warunków pracy nauczycieli edukacji przedszkolnej. Badanie zostało przeprowadzone w pierwszym kwartale 2018 roku za pomocą elektronicznego kwestionariusza na stronie internetowej www.webankieta.pl. Ankiety udostępniono na różnych portalach społecznościowych, co pozwoliło na dotarcie do zweryfikowanej społeczności nauczycieli przedszkolnych (w tym: nauczycieleprzedszkola.pl, Facebook – zamknięte grupy: „Nauczycielki przedszkola” i inne). Analiza obejmowała 100 wybranych, najpełniejszych ankiet z ponad 130 uzyskanych w badaniu. Zatem do charakterystyki badanej grupy należy dołączyć zmienną: aktywność w Internecie. Osoby, które zdecydowały się wziąć udział w badaniu, to kobiety w wieku od 25 do 59 lat (średnia wieku 33; mediana 30, dominanta 28). Nieco ponad połowa z badanych nauczycieli (57%) pracuje w niepublicznych placówkach przedszkolnych (51: przedszkole, 6: punkt przedszkolny), 43 osoby wskazały placówkę publiczną, z czego 7 osób pracuje w oddziale przedszkolnym w szkole podstawowej. Staż pracy badanej grupy sięga od roku do 39 lat w zawodzie (średnia 9, mediana 5, dominanta 3). Osoby badane, zgodnie z deklarowanymi odpowiedziami, pracują przede wszystkim w miastach (28% poniżej 50 tys. mieszkańców; 26% miasto od 50 do 200 tys. mieszkańców; 11% miasto pomiędzy 200 a 500 tys. mieszkańców; 13% powyżej 1 mln mieszkańców). Spośród badanych osób tylko 17 na 100 pracuje w placówce mieszczącej się na wsi. Celem badania była analiza trudności napotykanych przez nauczycieli edukacji przedszkolnej w pracy z dziećmi z wyzwaniami poznawczymi. Na potrzeby niniejszego opracowania tytułowe wyzwania poznawcze (specjalne potrzeby edukacyjne) zostały przeanalizowane według następujących kategorii:

- dzieci zdolne/uzdolnione/wybitnie rozwinięte poznawczo, np. w zakresie pamięci, uwagi, myślenia,

- dzieci przejawiające problemy w zakresie rozwoju poznawczego, np. z pamięcią, uwagą, myśleniem czy percepcją zmysłową.

Sformułowano dwa pytania szczegółowe, które pozwoliły sprecyzować i zawęzić przedmiot analiz w taki sposób, który uzasadnił końcową próbę wniosków i rekomendacji w tym zakresie:

- Jakie trudności w pracy z dziećmi zdolnymi deklarują nauczyciele edukacji przedszkolnej?
- Jakie trudności w pracy z dziećmi z problemami w zakresie rozwoju poznawczego deklarują nauczyciele edukacji przedszkolnej?

Dzieci zdolne

Prawie co czwarta badana osoba (23%) nie potrafi stwierdzić, czy do jej grupy przedszkolnej uczęszczają dzieci zdolne. Natomiast 30% uważa, że w jej grupie nie ma dzieci zdolnych. Niemal połowa ankietowanych nauczycieli (47%) deklaruje, iż w grupie przedszkolnej posiada dzieci zdolne (w równych proporcjach: jedno dziecko, dwoje lub troje w jednej grupie). Warto w tym miejscu dodać, iż badani pracują w grupach, których średnia liczebność to 22 osoby (mediana 23, dominanta 25). Nauczyciele zostali poproszeni o krótką charakterystykę dzieci, które w ich odczuciu mieszczą się w kategorii dzieci zdolnych. Analiza uzyskanych odpowiedzi stała się podstawą do subiektywnego wyodrębnienia następujących kategorii:

- uzdolnienia matematyczne (32 wskazania),
- uzdolnienia plastyczne (20 wskazań),
- gotowość do czytania (20 wskazań),
- rozbudzone poznawczo: *szybko zapamiętują; bardzo inteligentny; szybciej wykonuje różne zadania* (12 wskazań),
- duża wiedza ogólna (8 wskazań),
- uzdolnienia muzyczne (5 wskazań),
- rozwinięta mowa (4 wskazania).

Wskazując na konkretne zdolności, uzdolnienia, badani nauczyciele najczęściej używali sformułowania *uzdolnienia matematyczne*. Niektórzy z badanych dokonali nieco bardziej konkretnej charakterystyki tych uzdolnień. Koncentrowała się ona przede wszystkim na umiejętności liczenia, sprawności i zakresie liczenia. Np.:

Jest 1 chłopiec, który ewidentnie nudzi się podczas zajęć dla swojej grupy wiekowej, pomimo że ma 3 lata, bez problemu rozwiązuje ćwiczenia z zakresu 5-latka, nudzą go zabawy dla niego banalne.

Maciuś w zerówce przedszkolnej mnoży w zakresie 30 i dodaje w przedziale 0–100, dodatkowo interesuje się zjawiskami fizycznymi.

Dziecko sprawnie przelicza elementy.

Liczy w zakresie 20 (o 3-latku). Interesuje się różnymi rzeczami. Jego konikiem są zadania wymagające mocno rozwiniętej inteligencji logiczno-matematycznej.

Zdecydowana większość nauczycieli, dokonując charakterystyki uzdolnień plastycznych, najczęściej podawała sam profil uzdolnień. Niektórzy skupiali się na estetyce prac plastycznych wykonywanych przez dzieci, podając odpowiedzi typu *pięknie rysuje; bardzo ładnie rysuje*. Wśród odpowiedzi znalazły się również te świadczące o głębszym poznaniu dziecka i obserwacji jego pracy, np.: *Chłopiec 4 lata. Wybitne zdolności plastyczne – każdy rysunek jasno przedstawia konkretną rzecz, z jednoczesnym opowiadaniem rozbudowanej historii związanej z rysunkiem*.

Wśród odpowiedzi zakwalifikowanych do powyższych kategorii 8 nauczycieli wskazało na pewne cechy dzieci zdolnych, np.: *nudzi się; ma problemy z koncentracją*. Pojawiły się również wypowiedzi wskazujące na to, iż dzieci określone jako zdolne są *liderami w grupie* (4 odpowiedzi).

W celu uzyskania odpowiedzi na postawione pytanie badawcze, badani zostali poproszeni o wskazanie typu trudności, jakie napotykają w pracy z dziećmi, które określili jako zdolne. Odpowiedzi na to pytanie udzieliło 41 osób. Wśród badanych nauczycieli, pracujących z dziećmi określonymi jako zdolne, 18 osób wskazało odpowiedź: *Mam za małe doświadczenie, nie jestem pewna/y swoich działań*, a 13 osób stwierdziło, iż *nie zostały przeszkolone w tym zakresie*. Kolejne odpowiedzi, obie po 5 wskazań, wiążą się z brakiem wiedzy i umiejętności: *mam za małą wiedzę oraz nie potrafię odpowiednio reagować w pewnych sytuacjach*. Wszystkie trudności wynikają, zdaniem nauczycieli, z braku odpowiedniego przygotowania. Osoby podejmujące działania intencjonalne także odczuwają brak doświadczenia. Warto zaznaczyć, iż w przypadku nauczycieli edukacji przedszkolnej pierwsze doświadczenia pedagogiczne wpisane są w proces kształcenia, który wymaga od kandydata do zawodu realizacji co najmniej 150 godzin praktyki pedagogicznej realizowanej podczas studiów wyższych (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 sierpnia 2017 w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli*, Dz.U. 2017, poz. 1575). Efektywność tego procesu nie będzie jednak bezpośrednim przedmiotem niniejszych rozważań.

Analiza odpowiedzi na pytanie, które brzmiało: *Jakie sytuacje w pracy z dziećmi zdolnymi sprawiają Pani/Panu największą trudność?*, następuje

trudności w skategoryzowaniu odpowiedzi, bowiem każda z proponowanych kategorii pozostaje w pewnym związku zależności z innymi. Odpowiedzi na to pytanie udzieliły 34 osoby. Najczęściej i najszerzej opisywanym przez nauczycieli problemem jest *nuda* dzieci zdolnych. Jednocześnie nauczyciele skarżą się na organizację swojej pracy, czasem odczuwają frustrację, wynikającą stąd, że mimo zauważenia potrzeby nie są w stanie jej sprostać, odpowiednio zatroszczyć się o dziecko zdolne. Według badanych podczas zajęć dzieci zdolne szybciej od pozostałych wykonują swoje prace, nawet te dodatkowo przygotowane przez nauczyciela, niektóre buntują się, że w porównaniu z pozostałymi dziećmi *muszą tyle robić*. Często zadania są dla nich *zbyt łatwe, od razu znają odpowiedź*. Kilku nauczycieli zwróciło uwagę na to, że grupowy charakter zajęć powoduje, iż dzieci zdolne *nudzą się; przerywają zajęcia, sygnalizując w ten sposób swoje potrzeby; przejawiają znudzenie; brak zainteresowania*.

Wśród problemów, które można zakwalifikować do kategorii „organizacja”, nauczyciele najczęściej wskazują kwestie związane z brakiem czasu na przygotowanie zindywidualizowanych materiałów, zadań czy aktywności skierowanych do dzieci zdolnych.

Analiza otrzymanych wyników kreśli dość trudną sytuację tzw. dziecka zdolnego w grupie przedszkolnej. Opiekunowie takiego dziecka koncentrują się, z różnych powodów, przede wszystkim na zagospodarowaniu mu czasu, tak by nie odczuwało nudy, złości i nie utrudniało w ten sposób pracy z pozostałymi dziećmi. Indywidualizacja zajęć w takim wypadku oznacza konieczność zaangażowania czasowego, głównie w zakresie przygotowania materiałów dydaktycznych, co nauczyciele postrzegają jako pewną trudność. Utrwalona tradycja, również w zapisach prawnych, struktura zajęć w przedszkolu, która zakłada, iż większość tzw. realizacji podstawy programowej odbywa się w całej grupie, automatycznie skazuje dzieci zdolne, a może po prostu dzieci rozwijające się w indywidualnym tempie, na „nudę”. Ta z kolei może powodować zachowania odbierane przez nauczycieli jako negatywne: *buntuje się; złości się; przeszkadza*. Rozbudzona aktywność poznawcza, ruchowa, społeczna, ponadprzeciętna ciekawość świata, inny sposób postrzegania, szerszy zasób wiedzy, wąskie, określone potrzeby czy zainteresowania itp. mogą prowadzić do sytuacji trudnych dla nauczyciela. Brak pewności siebie, wiary we własną wiedzę i umiejętności, brak doświadczenia powodują, iż oddziaływania nauczycielskie rzadko kiedy koncentrują się na świadomej, zindywidualizowanej pracy z dzieckiem zdolnym. Spośród uzyskanych odpowiedzi tylko kilka (4) wprost wskazuje troskę o rozwój dziecka zdolnego, np.:

dostosowanie trudności materiału, tak by nie wystraszyć chłopca, skierowanie jego uwagi na obszary, które wymagają jednak pracy, jak motoryka mała, grafomotoryka czy przygotowanie dodatkowych zadań, tak aby dzieci zachęcić do działania, ale nie zrazić. Wśród odpowiedzi na to pytanie marginalnie przewijał się wątek rodziców; nauczyciele wskazywali na problem braku współpracy ze strony rodziców. Jednak były to pojedyncze, ogólne wskazania.

Biorąc pod uwagę bogactwo badań mówiących, że właściwie każde dziecko w wieku przedszkolnym stoi na progu szerokich możliwości, a jego myślenie dywergencyjne, otwartość, ciekawość osiągają w tym czasie swoje maksimum, należy poszukiwać modeli i rozwiązań, które wyposażą nauczycieli w wiedzę, umiejętności i doświadczenia oraz warunki organizacyjne (np. w postaci nauczyciela wspomagającego dla dzieci zdolnych) umożliwiające im prowadzenie intencjonalnych obserwacji dzieci zdolnych (nikt z badanych nie zaznaczył takiej odpowiedzi w kafeterii) i projektowanie zajęć w taki sposób, który pozwoli na realną, efektywną indywidualizację oddziaływań edukacyjnych. Warto w tym miejscu podkreślić, że takie rozwiązania istnieją, a wyzwaniem dla nauczycieli i dyrektorów jest przesunięcie akcentu z modelu dyrektywnego na niedyrektywny, w którym nauczyciel oraz dzieci mają więcej swobody w doborze i wyborze aktywności, materiałów, zarządzania czasem itp. Bez poparcia i zrozumienia dyrekcji w tym zakresie nawet najlepiej przygotowany nauczyciel nie będzie w stanie zatroszczyć się w sposób zindywidualizowany o 22–25 dzieci, które, przede wszystkim, wymagają nadal troski o ich bezpieczeństwo, opieki, pomocy itp., a oddziaływania nauczycieli w pierwszej kolejności skupiają się (co oczywiste i słuszne) na potrzebach dzieci najslabszych, tych o szczególnych potrzebach. Oto smutna refleksja jednej z badanych nauczycielek: *zasadniczo najwięcej uwagi poświęcam dzieciom w normie i tym z trudnościami, nie radzę sobie z indywidualizacją pracy ze wszystkimi dziećmi, dzieci zdolne dostają najmniej mojego wsparcia.*

Według badanych nauczycieli dzieci najzdolniejsze, które wymagają dedykowanego im wsparcia, otrzymują go najmniej w stosunku do pozostałych.

Dzieci z problemami w zakresie rozwoju poznawczego

Wśród badanych nauczycieli ponad połowa (56%) deklaruje, że w swojej grupie przedszkolnej obserwuje przypadki dzieci z problemami w zakresie rozwoju poznawczego. Jedna trzecia z nich nie dostrzega takich przypadków (33), a 11 osób zaznaczyło odpowiedź: *nie potrafię stwierdzić*.

Badani, proszeni o charakterystykę tych trudności, na pierwszym miejscu wskazywali *problemy z koncentracją; skupieniem uwagi*. Taki charakter problemów pojawił się w analizowanych odpowiedziach 30 razy. Dominowały tu odpowiedzi typu: *problemy z koncentracją; trudność w skupieniu uwagi; nie są w stanie mimo wcześniejszych zabaw ruchowych skupić uwagi na zadaniu; chłopiec ma bardzo duży problem z koncentracją oraz wypełnianiem najprostszych poleceń*.

W drugiej kolejności nauczyciele wskazywali problemy z zapamiętywaniem (10 wskazań), które oczywiście mogą wynikać właśnie z niskiej zdolności do koncentracji u dzieci w wieku przedszkolnym. Pojawiały się odpowiedzi typu: *problem z liczeniem i zapamiętywaniem poznanych liter lub ja i inni nauczyciele zauważamy problemy z umiejętnością zapamiętania rymowanki czy tekstu piosenki*.

Kolejna kategoria trudności opisanych przez ankietowanych to problemy z zachowaniem: *irytują się, przesadnie reagują śmiechem, krzykiem ucieczką; dzieci sprawiają wrażenie nadmiernie pobudzonych, niezainteresowanych zajęciami mimo naprawdę ciekawego tematu; niechętnie pracują przy stoliku, chyba że malujemy farbami; dziecko, jeśli coś mu nie wychodzi, szybko się denerwuje i płacze, że coś mu się nie udaje*.

Inne trudności opisane przez badanych (pojedyncze wskazania) to m.in. zaburzenia integracji sensorycznej, zaburzona percepcja wzrokowo-słuchowa, zaburzenia rozwoju mowy, percepcji słuchowej, np. *nie słyszy głosek, nie potrafi przeliczać; nie znają kolorów; nie potrafią ułożyć obrazka z części*.

W następnej kolejności badani odpowiedzieli na pytanie o to, jakie ich zdaniem mogą być przyczyny tych problemów. Nauczyciele wskazywali przede wszystkim na brak zainteresowania, zaangażowania ze strony rodziców w rozwój dziecka (17 wskazań). Najczęściej pojawiała się tu odpowiedź *brak zainteresowania/uwagi rodziców* lub podobne: *najczęściej jest to brak jakiegokolwiek pracy z dzieckiem w domu; brak zaangażowania ze strony rodziców w rozwijanie umiejętności dzieci; brak zaangażowania rodziców w rozwój dziecka, słaby kontakt dziecka z rodzicem; brak czasu rodzica na pracę z dzieckiem itp.* Pojawiały się również szerzej opisane

przyczyny, umiejscowione na styku wyodrębnionych kategorii, np.: *Według mnie nie wszystkie, ale jednak większość zachowań spowodowanych jest błędami wychowawczymi lub niewystarczającą ilością czasu poświęconego dziecku. Dzieci zachowują się nieprawidłowo, jednak czekają, jaka będzie nasza reakcja, czy jesteśmy konsekwentne, jak się zachowamy, dzieci są wybitnie bystre pod tym kątem, wykorzystywania na swoją korzyść niekonsekwencji dorosłych.*

Tyle samo wskazań (po 16) zakwalifikowano do kolejnych dwóch kategorii, roboczo nazwanych *błędy wychowawcze* i *zbyt dużo elektroniki*. W pierwszej z tych kategorii najczęściej formułowano krótką odpowiedź w rodzaju *błędy wychowawcze*, a także *wyręczanie przez rodziców; zbyt małe wymagania i pobłażanie przez rodziców; dzieci są rozpieszczane przez rodziców; brak kontroli w domu, bez konkretnej konsekwencji*. Problem nadużywania urządzeń elektronicznych (tabletów, telefonów, telewizji, komputerów) zasygnalizowało tylu samo nauczycieli. Oczywiście nie można tu uniknąć połączenia tych kategorii, bowiem nadużywanie urządzeń mobilnych lub zbyt częste oglądanie telewizji przez dzieci w wieku przedszkolnym jest niemal zawsze winą rodziców lub opiekunów, ich błędem wychowawczym, świadczącym o różnego rodzaju problemach, których konsekwencje ponosi w tym przypadku zawsze dziecko (Łoś 2014).

Dopiero na trzecim miejscu, jeśli chodzi o liczbę wskazań (12), wśród przyczyn trudności z zakresu rozwoju poznawczego znalazły się zaburzenia rozwojowe, dysfunkcje i ograniczenia, wiążące się np. ze spektrum autyzmu, lub *problemy natury logopedycznej*.

Kolejną kategorię odpowiedzi nauczycieli tworzą te, które wprost wskazują, iż problemy natury poznawczej wynikają z indywidualnego tempa rozwoju dzieci (9). Warto zauważyć, iż wyodrębnione i opisane wcześniej w rozdziale trudności organizacyjne w placówkach przedszkolnych nie sprzyjają indywidualizacji oddziaływań pedagogicznych na dziecko.

Kilka bardziej wyczerpujących odpowiedzi wskazuje, że wśród nauczycieli istnieje świadomość niedoskonałości procesu pracy z dzieckiem, zwłaszcza tym, które postrzegane jest przez nich jako „sprawiające problemy”, np.: *Moim zdaniem jedną z przyczyn jest niewystarczająca ilość uwagi i wsparcia ze strony rodziców/nauczyciela/specjalistów*. Wśród odpowiedzi pojawiały się również pojedyncze wskazania na kwestie wadliwej adaptacji do przedszkola lub sytuacji rodzinne, również wynikające z aktywności dorosłych np.: *W przypadku kilkorga dzieci z mojej grupy mogą to być przyczyny środowiskowe (rozwód rodziców); Dziecko nie wierzy*

w siebie, ma problem z motywacją. Przez pewien okres widziałam znaczną poprawę, niestety później nastąpił regres. Myślę, że przyczyną mogą być problemy w domu, brak zainteresowania chłopcem, nałogi rodziców.

Analiza poszczególnych zapisów budzi realny niepokój o ogólny dobrostan wielu dzieci w wieku przedszkolnym. Oczywiście nie możemy zapominać, iż rozpatrujemy tu odpowiedzi na celowo zadane pytania, skoncentrowane na subiektywnie odczuwanych trudnościach, które wielu nauczycieli pokonuje, wykazując ogromne zaangażowanie w swoją pracę, często odbijające się na ich życiu prywatnym (praca po godzinach, w domu). Nauczyciele ci starają się pomagać swoim podopiecznym pokonywać różnego rodzaju trudności, a swoją postawą wspierają ich w realizacji drzemiącego w nich potencjału (Montessori 2014).

Analiza powyższych odpowiedzi nie rozstrzyga jednoznacznie, czy wykazane problemy z zakresu rozwoju poznawczego wiążą się z realnym zaburzeniem, zaniedbaniem, brakiem intencjonalnych oddziaływań czy też są efektem działania kilku czynników jednocześnie, a może błędnie wykonanych obserwacji i wnioskowania. Pytania zadane badanym celowo nie wprowadzały rozróżnienia na dzieci „z orzeczeniem” i pozostałe, celem niniejszej rozprawy jest bowiem sama analiza trudności z perspektywy pracy nauczyciela. Stawianie tezy w tym przypadku wydaje się nadużyciem, dlatego autorka nie rozstrzyga o realnych przyczynach trudności o charakterze poznawczym u dzieci w wieku przedszkolnym. *Złożoność, system, naczynia połączone, konstrukcja* – te i podobne określenia pojawiające się w wielu ujęciach teoretycznych podkreślają znaczenie różnorodnych wzajemnych oddziaływań środowisk i jednostek.

Poniższa tabela przedstawia, w ujęciu liczbowym ($n = 94$), z jakiego typu trudnościami borykają się ankietowani nauczyciele w pracy z dziećmi z problemami poznawczymi. Na to pytanie odpowiedzieli niemal wszyscy ankietowani (pytanie nieobowiązkowe), również ci, którzy deklarowali, że nie posiadają w swojej grupie przedszkolnej dzieci z tego typu trudnościami. Być może pytania skłoniły osoby badane do głębszej refleksji nad swoją sytuacją w pracy, w której muszą mierzyć się z wieloma wyzwaniem towarzyszącymi nieodłącznie odpowiedzialnie i kompleksowo traktowanej opiece nad małym dzieckiem. Warto zaznaczyć, że osoby badane zostały poproszone o refleksyjne, głębokie podejście do tematu.

Tabela 1. Odpowiedzi na pytanie: Jakie trudności napotyka Pani/Pan w pracy z dziećmi z problemami poznawczymi?

Odpowiedź	Liczba (n = 94)
Mam takie dzieci w grupie, ale praca z nimi nie sprawia mi żadnych trudności	27
Mam za małe doświadczenie, nie jestem pewna/y swoich działań	50
Mam za małą wiedzę	20
Nie zostałam/em przeszkolona/y w tym zakresie	35
Nie potrafię dobrać metod pracy z tymi dziećmi	28
Podejmuję działania wspomagające/zaradcze, ale nie przynoszą efektu	19
Nie potrafię prowadzić intencjonalnych obserwacji dziecka	12
Nie potrafię odpowiednio reagować w pewnych sytuacjach	4

Źródło: opracowanie własne

Powyższe zestawienie wskazuje na pilną potrzebę wzmocnienia kadry nauczycieli przedszkoli w tym zakresie. Sukcesy i porażki doświadczane w dzieciństwie mogą bowiem oddziaływać na późniejsze funkcjonowanie dziecka, zarówno na kolejnych etapach edukacji, jak i w całym późniejszym życiu (Brzezińska, Czub, Kaczan 2013). Połowa badanych nauczycieli (50 osób) zadeklarowała odpowiedź: *Mam małe doświadczenie, nie jestem pewna swoich działań*. Badani wskazują brak przeszkolenia w tym zakresie (35), nie zdobyli zatem na swojej drodze edukacyjnej wystarczającej wiedzy (20) oraz umiejętności z tego obszaru (28). Wyniki sugerują potrzebę pomocy nauczycielom, którzy zgodnie z tzw. drabiną kompetencji znajdują się na drugim z czterech szczebli, tj. świadomej niekompetencji. Praca z dzieckiem uświadomiła im istnienie problemów, co do których potrzebują wsparcia, z którymi nie radzą sobie, ponieważ samodzielne próby ich rozwiązania nie przynoszą efektu (19). Stosunkowo mała grupa nauczycieli (12) zadeklarowała potrzebę wsparcia w zakresie prowadzenia intencjonalnych obserwacji dziecka, które wydają się zasadne w pracy w przedszkolu, zwłaszcza w kontakcie z dzieckiem o szczególnych potrzebach edukacyjnych (różnego typu).

Badani nauczyciele zostali również poproszeni o wskazanie i ewentualną krótką charakterystykę sytuacji, które w pracy z dziećmi z problemami poznawczymi sprawiają im najwięcej trudności. Analiza uzyskanych odpowiedzi na to pytanie (38) pozwoliła na wyodrębnienie trzech zasadniczych kategorii odpowiedzi: dotyczących dziecka, rodzica i nauczyciela.

W kategorii związanej z osobą nauczyciela badani, którzy zdecydowali się odpowiedzieć na to pytanie (21), sygnalizowali kilka typów trudności. Pojawiły się odpowiedzi wskazujące na problemy organizacyjne, brak drugiej osoby dorosłej w grupie: *W sali jestem sama z dziećmi. Nie zawsze moja uwaga skupia się na wszystkich dzieciach; Brak możliwości pomocy indywidualnej, ponieważ podczas zajęć dydaktycznych jestem sama w sali.* Przytoczone wypowiedzi zostały dobrane celowo, by podkreślić fakt, że część nauczycieli napotykających takie problemy zdaje sobie sprawę z konieczności indywidualizowania oddziaływań edukacyjnych, zwłaszcza u dzieci wymagających wzmożonej uwagi osób dorosłych. Jednak organizacja ich stanowiska pracy nie sprzyja takim działaniom. Kontynuując tę myśl, warto przytoczyć kilka odpowiedzi, które wskazują na charakter pracy w grupie różnowiekowej, w której znajdują się dzieci wymagające szczególnie intensywnej indywidualizacji pracy, ale na tle grupy rówieśniczej, a nie w izolacji: *Pracuję w przedszkolu, gdzie są różne dzieci (wiekowo) i jest to dość trudne do pogodzenia; Największa trudność pojawia się w momencie zajęć, w których połączone zostają różne grupy wiekowe.* Można postawić hipotezę, iż trudność ta wynika z niedostatecznej liczby opiekunów w takiej grupie. Osoby badane zwróciły też uwagę na pewien problem z doбором metod, obawę o ich skuteczność, np.: *Nie wiem, czy moje metody są odpowiednie; Każde dziecko ma inne potrzeby, niekiedy trudno jest wybrać takie metody pracy, żeby sprawdzały się podczas zajęć grupowych i przynosiły oczekiwane efekty; Nie umiem poradzić sobie z silną potrzebą bodźcowania mojego wychowanka, jego zachowania potrafią być niebezpieczne dla niego samego.*

Odpowiedzi z kategorii „dziecko” (12) dotyczyły przede wszystkim charakterystyki trudnych, z perspektywy nauczycieli, zachowań dzieci. Oto przykładowe odpowiedzi: *Dziecko nie rozumie polecenia pomimo wielu wyjaśnień; kiedy nie wypełniają prostych poleceń, bo nie wiedzą w ogóle, o czym się do nich mówi; brak umiejętności skupienia uwagi na zajęciach krótkich, lecz wydawałoby się ciekawych; opór podopiecznego; sytuacje, kiedy na zajęciach dzieci nie rozumieją polecenia, są niesamodzielne.*

Przytoczone wypowiedzi potwierdzają potrzebę doskonalenia warsztatu pedagogicznego części nauczycieli w zakresie metod pracy z dziećmi ze szczególnymi potrzebami poznawczymi.

Wszelkie bariery i trudności mogą zostać pokonane lub przynajmniej zminimalizowane, jeśli spotkają się ze zrozumieniem, pogłębioną analizą i intencjonalnym oddziaływaniem ze strony dorosłych. Wymaga to jednak poszerzenia i wzmocnienia kompetencji nauczyciela.

Trzecią roboczo wyodrębnioną kategorią odpowiedzi są „rodzice” (5). Nauczyciele zwracali uwagę na przypadki braku woli współpracy ze strony rodziców (3) lub ich odmienną wizję wspierania rozwoju dziecka, np.: *Problem stanowią rodzice, którzy uważają, że dziecko jest za małe, by od niego wymagać; Rodzice nie biorą na poważnie zgłaszanych im problemów.*

Aby poszerzyć zakres analiz sytuacji dzieci ze szczególnymi potrzebami poznawczymi, osoby biorące udział w badaniu zostały poproszone o odpowiedź na pytanie: *Czy w placówce, w której Pani/Pan pracuje, odbywają się zajęcia wspomagające dzieci z problemami poznawczymi?*

Tabela 2. Odpowiedzi na pytanie: *Czy w placówce, w której Pani/Pan pracuje, odbywają się zajęcia wspomagające dzieci z problemami poznawczymi?*

Odpowiedź	n = 100
Nie potrafię powiedzieć	7
Nie ma takich zajęć	25
Od czasu do czasu (proszę podać przykłady)*	25
Tak, odbywają się regularnie (proszę podać przykłady)**	32
Inna odpowiedź***	11

Źródło: opracowanie własne

Tylko kilkunastu nauczycieli poszerzyło odpowiedź na to pytanie, podając przykłady zajęć mających na celu wsparcie dzieci z problemami natury poznawczej. Oto odpowiedzi, które w równych proporcjach przewijały się wśród wypowiedzi: *zajęcia logopedyczne, rytmika, zajęcia korekcyjno-kompensacyjne, terapia SI, terapia ręki, zajęcia z psychologiem (dla autystyków), muzykoterapia, zajęcia z terapii pedagogicznej dla dzieci z dużymi deficytami.* Wśród odpowiedzi pojawiła się tylko jedna świadcząca o wsparciu nauczycieli przez dodatkowych specjalistów: *przychodzi terapeuta i podpowiada, w jaki sposób pracować w danych przypadkach, jak motywować do działania, nagradzać.* W kategorii „inna odpowiedź” pojawiły się tylko trzy rozszerzone wypowiedzi, wszystkie wskazujące, iż cała praca wspomagająca dziecko spoczywa na nauczycielu prowadzącym, bez wsparcia w postaci dodatkowych zajęć wspomagających, np. *Takie zajęcia prowadzi tylko nauczyciel wychowawca pracujący w danej grupie; praca nauczyciela na bieżąco.*

Na zakończenie osoby badane poproszono o opisanie zaplecza placówek przedszkolnych w zakresie wsparcia dzieci z trudnościami poznawczymi. Zadano im następujące pytanie: *Czy placówka, w której Pani/Pan*

pracuje, posiada wyposażenie (pomoce dydaktyczne, meble itp.) odpowiadające potrzebom dzieci z problemami poznawczymi?

Tabela 3. Odpowiedzi na pytanie: Czy placówka, w której Pani/Pan pracuje, posiada wyposażenie (pomoce dydaktyczne, meble itp.) odpowiadające potrzebom dzieci z problemami poznawczymi?

Odpowiedź	n
Zdecydowanie nie	7
Raczej nie	21
Nie potrafię powiedzieć	29
Raczej tak – proszę ewentualnie podać przykłady*	36
Zdecydowanie tak – proszę ewentualnie podać przykłady**	7

Źródło: opracowanie własne

Część osób, które wskazały odpowiedź *raczej tak* lub *zdecydowanie tak*, rozwinęła odpowiedź, podając przykłady pomocy dedykowanych dzieciom z trudnościami poznawczymi. Najczęściej pojawiała się ogólna wypowiedź typu: *bogaty zestaw materiałów edukacyjnych lub pomoce dydaktyczne*, a wśród konkretnych przykładów znalazły się m.in.: *gry analogowe, tradycyjne i multimedialne, gry i zabawki rozwijające rozwój poznawczy, rozmaite układanki, gry edukacyjne, gry zręcznościowe, gry planszowe, kąciki sensoryczne, narzędzia do pracy w ogrodzie i porządkowania sali, dyski sensoryczne, maty o zmiennej fakturze, sensoryczne memory, ogromne ilości piasku kinetycznego, plasteliny, maty, namioty, tunele, piłki, książki, zabawki, układanki logiczne, historyjki obrazkowe, dodatkowe karty pracy dla dzieci, tablice demonstracyjne, plansze edukacyjne, materiały do manipulowania, klocki itp.*

Podsumowanie

Przeprowadzona w rozdziale analiza uzyskanych wyników badań umożliwiła prezentację odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Koncyptowanie trudności zgłaszanych przez nauczycieli, dotyczących ich pracy z dziećmi z wyzwaniami poznawczymi, wskazuje na pewne niepokojące zjawisko. Znacząca część nauczycieli, z różnych względów, nie czuje się w pełni usatysfakcjonowana jakością swojej pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym. Część z nich wymaga wsparcia metodycznego, zmiany

organizacji warunków pracy. Niepewni skuteczności, zasadności podejmowanych działań nauczyciele często funkcjonują w złych warunkach organizacyjnych. Suma tych deficytów może odbijać się na efektywności i jakości wsparcia rozwoju dziecka. Nie można zapomnieć, że podstawowym zadaniem przedszkola, poza opieką i zapewnieniem bezpieczeństwa, jest szeroko rozumiane wsparcie rozwoju małego człowieka. Czas spędzony w przedszkolu powinien być dla dziecka inspirującą przygodą, zabawą, radością płynącą z procesu wszechstronnego, multisensorycznego poznawania otaczającego je świata. Jednak refleksja płynąca z analizy wypowiedzi nauczycieli na temat ich szeroko rozumianej organizacji pracy jest dość smutna. Ta mała, 100-osobowa próba badawcza pokazała, iż ponad połowa nauczycieli ma poczucie, że ich placówka nie posiada wyposażenia (pomocy dydaktycznych, mebli itp.) odpowiadającego potrzebom dzieci z problemami poznawczymi (zdecydowanie nie: 7, raczej nie: 21, nie potrafię powiedzieć: 29). W kilku zaprezentowanych w rozdziale kategoriach odpowiedzi przewijał się wątek optymalnej liczby nauczycieli w grupie przedszkolnej. Pełne, często 25-osobowe grupy, pozostają pod opieką jednego do dwóch nauczycieli. Jak pokazały badania, skala i różnorodność występujących trudności wymaga świadomych, dobrze zorganizowanych działań naprawczych oraz zaradczych, które uchronią kolejne roczniki dzieci przed ponoszeniem kosztów tzw. utraconych korzyści, wynikających z funkcjonowania w źle zorganizowanej placówce przedszkolnej. Trudno o codzienną, świadomą, wymagającą dużej dozy indywidualizacji pracę z dzieckiem w warunkach, w których nauczyciel samodzielnie odpowiada za zdrowie i bezpieczeństwo 25 kilkuletnich dzieci. W takiej sytuacji wycieczka do pobliskiego parku czy lasu staje się bardzo ryzykownym wyzwaniem logistycznym, a powinna być przecież codziennością. Organizacja wsparcia dzieci z wyzwaniami poznawczymi to również współpraca ze specjalistami, trenerami, terapeutami, tj. zespołem osób, które w intencjonalny sposób projektują i realizują dedykowane, szyte na miarę rozwiązania, np. konkretne sytuacje wychowawcze, aktywności dziecka, metody wspólnej pracy, będącej dla dziecka wciąż przede wszystkim zabawą. Co czwarta z badanych osób stwierdziła, że w jej miejscu pracy nie odbywają się żadne zajęcia wspomagające dzieci z problemami poznawczymi. Tyle samo osób przyznaje, że tego typu zajęcia odbywają się u nich „od czasu do czasu”. Można odnieść wrażenie, iż spora część placówek przedszkolnych nie zaspokaja potrzeb swoich wychowanków, nie wykorzystuje dostępnej wiedzy na temat istoty i znaczenia dzieciństwa w całym życiu człowieka.

Organizacja placówek przedszkolnych wymaga gruntownych zmian. Przepracowani, źle opłacani, zdani często na samych siebie, nauczyciele są obarczeni ryzykiem tzw. wypalenia zawodowego, które negatywnie odbija się również na ich podopiecznych. W obliczu niepokojących zjawisk należy poszukiwać rozwiązań, nowych modeli, które zoptymalizują pracę z małymi dziećmi. Niestety, realia ekonomiczno-gospodarcze w Polsce, wysokie koszty zatrudnienia pracowników, a także nie zawsze korzystne regulacje prawne, powodują, iż w obecnych warunkach zwiększenie liczby nauczycieli w grupach przedszkolnych wydaje się trudne lub niemożliwe. Jednak to idealisci i marzyciele od wieków zmieniają rzeczywistość. Nie można zatem, interesując się losem dziecka, nie dostrzegać problemów nauczycieli przedszkolnych, którzy znaleźli się, jako grupa zawodowa, w trudnej organizacyjnie sytuacji, kiedy to mało przestrzeni pozostaje na intencjonalną pracę z poszczególnymi dziećmi.

Bibliografia

- Brzezińska A.I., Czub M., Kaczan R. (2013). *Dziecko przedszkolne. Jakie jest? Jak możemy wspierać jego rozwój?* Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Łoś M. (2014). *Skutki poziomu ekspozycji dzieci i młodzieży na przemoc w mediach oraz propozycje działań profilaktycznych*. W: J. Jarczyńska (red.). *Uzależnienia behawioralne i zachowania problemowe młodzieży. Teoria. Diagnoza. Profilaktyka. Terapia*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Łysek J. (2002). *Kształcenie integracyjne w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*. „Nauczyciel i Szkoła” 1–2, 9–10.
- Montessori M. (2014). *Odkrycie dziecka*. Tłum. A. Pluta. Łódź: Wydawnictwo Palatum.
- Zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 kwietnia 1992 r. w sprawie minimum programowego wychowania przedszkolnego oraz zestawu dopuszczonych do użytku programów wychowania przedszkolnego. „Monitor Polski” 1992, nr 12, poz. 86.